

ANNE APPLEBAUM

Az USA téves döntései az 1956-os forradalom idején és ma

Örömmel fogadtam meghívásukat, hiszen ez alkalmat ad nekem arra, hogy a kommunizmus történelmének Európában leglátványosabb múzeuma - a Terror Háza Múzeum - által, 1956 demokratikus mozgalmának ünnepi évfordulóján rendezett konferencián részt vehetek.

Fontos hangsúlyoznunk, hogy ez a demokratikus mozgalom végül is sikerrel járt. Igaz, az utána következő három és fél évtized nem a sikerre, hanem a kudarcra emlékeztetett, de azt követően Magyarország újból szabad lett. S most, ötven évvel később, Önök tagjai lettek az Európai Uniónak és Magyarország tagja a NATO-nak is, mint bármely más, normális, stabil nyugati demokrácia. Tisztában vagyok azzal, hogy néha, a hétköznapiok hajszájában úgy tűnik, hogy nincsen sok okuk a megelégedettségre, azonban a múlt század perspektívájából tekintve ez a rendszerváltás utáni korszak - hosszú idő óta először - mégiscsak egyike Magyarország legsikeresebb időszakainak.

Ennek fényében szinte sajnálom, hogy olyan témát választottam, amely a múlt hibáit fejtegeti. De ne aggódjanak - csakis azokról a hibákról fogok beszélni, melyeket saját hazám követett el, és amelyeket sajnálatos módon tovább folytat.

Nemrég egy 1956-ról szóló memoárban érdekes részletre bukkantam. A szerző föllevenített egy 1954-ben történt eseményt. Ebben a teremben bizonyára mindenki tudja, hogy ez az év azért emlékezetes, mert a labdarugó világbajnokság éve volt, ahol a magyar „Aranycsapat” oly kitűnően szerepelt. Az angol sajtó „mágikus magyarok”-nak nevezte a csa-patot, amiért besöpörték az 1952-es olimpiai aranyérmét, amiért Londonban legyőzték az addig legyőzhetetlen brit csapatot, és amiért megverték a brazilokat a világbajnokság negyedöntőjében. Focimánia ragadta magával Magyarországot, és a Kommunista Párt természetesen a saját érdemének tekintette a csapat sikerét. Mintha a magyar sportolók fölénye a magyar politikai rendszer fölényét tükrözte volna.

Azonban a magyar csapat elvesztette a döntőt - a kapitalista Nyugat-Németország ellen. Aznap este tüntetések voltak Pest utcáin. Dühös szurkolók kirakatokat törtek be, sportújságokat égettek el. A tüntetők egy csoportja kivonult a magyar csapatkapitány házához, az ablakokat kővel zúzták be, miközben lemondását követelték. A sajtóban egy szó sem jelent meg a tomboló tömegről. De az ügy nem merült feledésbe.

„Mindenkinek érezte, hogy valami történt” - írta a szerző, akinek memoárját nemrég olvastam. „Valami, amit még nem lehetett pontosan felmérni, megítélni, amiről nem is nagyon volt szabad beszélni, ami más volt, mint ami eddig történt: egy kitörés, egy felhördülés, egy tüntető menet a körúton, valami sejtelem, egy íz, amely eddig tilos volt, s amelybe most belekóstoltak az emberek...”

Utólag visszatekintve most már nyilvánvalónak tűnik, hogy akkor egy felkelés tört ki Magyarországon, és igen furcsa, hogy oly kevés objektív politikai elemző látta előre, hogy mi fog történni. Az 1950-es években nem volt titok, hogy a Kommunista Párt vezetőségében éles harc folyik, vagy hogy az életszínvonal rendkívül alacsony. Tegnap hallottuk itt az egyik előadásban, hogy vidéken már többrendbeli felkelés történt. Bármelyik CIA-elemző, némi könyvtározás, tájékozódás nyomán tudhatta volna, hogy Magyarország történelmében 1848 óta a fegyveres nemzeti felkelés hagyománynak számított, és hogy az országnak a politikai önállósági törekvések tekintetében komoly múltja van.

A nyugati kormányoknak elvileg érdeke volt, hogy lázadás törjön ki Magyarországon vagy bárhol a szovjet blokkban. A hivatalos amerikai politika is látszólag bátorította ezt a vonalat. 1953-ban egy

Fehér Házbeli elemzés a keleti blokkról kijelentette, hogy pártolni kell az „ellenállás szellemét” az összes csatlós államban. John Foster Dulles, a külügyminiszter gyakran beszélt „a közép-európai rab nemzetek felszabadításának” szükségességéről. A Szabad Európa Rádió, melynek magyar adását emigránsok vezették, éjjel-nappal kommunista-ellenes propagandát sugárzott. Az amerikai titkosszolgálat is elindított egy kevésbé ismert, de legalább annyira befolyásos propaganda-hadjáratot.

Amerikai ügynökök léggömbök segítségével antikommunista röpcédulákat dobtak szét Magyarországra felett. A röpiratok szövege körülbelül így szólt: „A rendszer gyengébb, mint gondoljátok!” vagy: „A remény az emberekben rejlik!” Ezek kifejezett buzdításként hatottak.

Mindebből a magyarok arra következtethettek, hogy a Nyugat teljes mértékben támogatja az ügyüket, ám a magyarországi felkelés a Nyugatot abszolút meglepetésként érte. Miközben az orosz kormányt annyira nyugtalanította a magyarországi elégedetlenség, hogy nem egyszer, hanem kétszer is Moszkvába rendelte a magyar kommunista pártvezetőséget, a CIA, úgy látszik, nem rendelkezett sem egy jó könyvtárral, sem pedig bármilyen alapinformációval. Bizony, még 1956 júniusában is az ügynökség elemzői azt állapították meg, hogy Magyarországon semmi esély sincs aktív ellenállásra. „Nem létezik semmiféle földalatti mozgalom” - foglalta össze az ügyet a CIA jelentése, s hogy „kevés a potenciális földalatti vezető.” Washingtonban eszerint senki sem figyelt fel a sporttüntetésre, amelynek a pesti humor percekén belül a „focialista forradalom” nevet adta.

Így azután, amikor október 23-án megkezdődtek az utcai harcok, az előkészületek hiánya miatt a Nyugat reakciója zavaros és ellentmondásos volt. Washingtonban az Eisenhower-kormány azon medítált, hogy vajon hívjon-e össze egy „imanapot” az Elnök a magyarokért, vagy pedig küldjön a Vöröskereszt orvosi segítséget. Húzták az időt, s végül a magyarországi szovjet beavatkozás ügyét az ENSZ Biztonsági Tanácsa elé terjesztették.

Londonban a Külügyminisztérium erélyesen óvott mindenkit attól, hogy bármi olyat mondjon, ami „esetleg felbuzdítaná Budapesten a lobbanékony hangulatot”.

A felkelés negyedik napján, október 27-én, Dulles - saját korábbi szabadságpárti retorikájával ellentétesen - azóta híressé vált dallasi beszédében nyilvánosan és félreérthetetlenül kijelentette a kelet-európaiakról: „Mi nem tekintjük ezeket a nemzeteket potenciális katonai szövetségeseinknek”. Ezt az üzenetet azután a nyomaték kedvéért a moszkvai amerikai nagykövet, majd maga Eisenhower elnök is megismételte, hogy a szovjet vezetőség (amely maga is habozott) világosan megértse: a Nyugat nem fogja kihasználni a forradalom által nyújtott alkalmat.

Eközben azonban, mint ahogy azt Önök jól tudják, a Szabad Európa Rádió, amelyről Magyarországon és másutt is sokan azt hitték, hogy az amerikai kormány véleményét képviseli - támadásba ment át. November elején arra biztatták a magyarokat, hogy tartsanak ki, mert ezáltal „olyan erős és ellenállhatatlan lesz a nyomás az amerikai kormányra, hogy kénytelenek lesznek fegyveres segítséget küldeni a szabadságharcosoknak.”

Mindannyian tudjuk, hogy ennek a felhívásnak az eredménye véres és tragikus volt. A harcokban meghalt 2.700 ember, és húszezren megsebesültek. Később tucatjával mondták a magyar menekültek a Szabad Európa Rádió közvélemény-kutatóinak, hogy azért folytatták a harcot még a második szovjet intervenció után is, mert minden pillanatban várták a segítséget az Egyesült Államoktól. Szinte mindegyikük azt hitte, hogy ez katonai beavatkozás formájában fog megtörténni.

Még az eddigieknél is lesújtóbb, hogy az üres amerikai retorika alkalmat adott a magyar kommunista pártnak arra, hogy a forradalom vereségét a nyugati anti-kommunista politika feletti biztos

győzelemnek értelmezzék. Ennek eredményeképpen az 1956-os fiaskó valójában megerősítette a magyar kommunista pártot, sőt, tulajdonképpen az egész keleti blokk kommunista pártjait. Egészen 1968-ig - a Prágai Tavaszig - a magyar forradalom leverése véget vetett minden reménynek, hogy a Varsói Szerződés felbomolhat. Bármit mondhatott a Szabad Európa Rádió, senki sem hitt már abban, hogy a Nyugat valaha is segítséget nyújtana egy fellázadt szovjet csatlósoknak.

Az 1956 utáni szovjet jelenlét Kelet-Európában nagy áldozatokat követelt az Egyesült Államoktól és Nyugat Európától is, természetesen anyagiakban. Közel fél évszázadon át a nyugati hatalmak a megerősödött Szovjetunióról azt hitték, hogy a keleti csatlós-országokon át meg fogja támadni a Nyugatot. Ezért kellett fölkészülni egy nukleáris háborúra Európában. Milliókat költöttek fegyverkezésre, kémkedésre, titkos ellenállásra és légtalomra.

Nem akarom azt sugallni, hogy az Egyesült Államok és a Nyugat felelősek a magyar forradalom vereségéért, vagy a kárért, amelyet az ország elszenvedett. Végző fokon a felelősség a szovjet és magyar kommunisták lelkén szárad, akik a „népi demokráciát” Magyarországra kényszerítették.

Mindemellett, ezen az ötvenedik évfordulón érdemes felidézni a hibákat, melyeket a Nyugat 1956-ban elkövetett, és feltennem a kérdést: 56 eseményeiből lehet-e levonni mai vonatkozású tanulságokat?

Az 56-os eseményekből két fontosabb tanulságot kell levonnia a CIA- nek, illetve európai megfelelőinek. A nyugati hírszerző ügynökségek teljesen felkészületlenek voltak a magyar forradalommal kapcsolatban. Senki sem gondolt arra, hogy egy totalitárius országban ellenőrizze a közhangulatot. Senki sem tudta, hogy hogyan kutassa a közvéleményt egy totalitárius államban.

Nem könnyű ennek a tudatlanságnak az eredetét megérteni. Elvben a legtöbb információ a magyar belpolitikai helyzetről az Egyesült Államok Magyarországon állomásozó diplomatáitól származott. Azonban ezeknek a diplomatáknak elég gyér kapcsolatuk volt a lakossággal. 1956 júniusában, az Amerikai Mozgóképfilm Szövetség elnöke Budapesten járt, és a követségnek egy listát adott át azokról a magyar művészekről, írókról, színészekről és tudósokról, akikkel, a tiszteletére adott koktélpartin szeretett volna találkozni. Kérését azzal utasították vissza, hogy „mi nem érintkezünk társadalmilag ezekkel az emberekkel.” Amikor a tudósítók jelenteni kezdték az általános elégedetlenségről, a követség azzal utasította el híreiket, hogy szenzációhajászok.

A hírszerző ügynökségek sem voltak a helyzet magaslatán. Igaz ugyan, hogy a CIA-nek kiterjedt kapcsolatai voltak a magyar emigránsokkal, többek közt azokkal, akik a Szabad Európa Rádiónál dolgoztak. Azonban - bár az utóbbiak nagyon is tisztában voltak hazájuk nehéz geopolitikai helyzetével és történelmével - legtöbbjüknek nem volt közvetlen kapcsolata az átlag magyarokkal. Számos fiatal, aki az 1956-os forradalom alatt a diákok vezetőjévé vált, nélkülözött minden kontaktust ellenzéki vagy emigráns csoportokkal.

Az Egyesült Államok újkori történelméből ítélve ezek a hibák nem elszigeteltek. Elég, ha csak az amerikai hírszerzés iraki kudarcára gondolunk. Szaddam Huszsein uralkodása idején Irak nagyjából úgy volt megszervezve, mint a sztálinista Közép-Európa. (S ez nem véletlen: Huszsein a Szovjetuniótól kapott tanácsok alapján építette fel titkosrendőrségét). Így az sem meglepő, hogy az amerikai adminisztrációnak fogalma sem volt arról, hogy az ország, és különösen a rendszerhez lojális réteg hogyan fog reagálni egy amerikai invázióra. Közel ötven évvel a magyar forradalom után, a totalitárius Irakban az információ fő forrásai a nyugati diplomaták és üzletemberek voltak, akiknek csak igen szűk mezsgyén, elszórt csoportokkal és emigránsokkal volt kapcsolatuk, akik maguk is csak a saját köreikkel érintkeztek. Ahogyan 1956-ban Magyar- országon, úgy 2002-ben Irakban is

fölméretlen maradt az ország hangulata, a lakosság hajlandósága, hogy egy inváziót elfogadjon, vagy támogassa Szaddamot.

Még egy alapvető gyenge pontja volt a nyugati politikának volt 1956-ban: a nyugati hatalmak nem voltak képesek sem akkor, sem pedig később feloldani az ellentmondást demokrácia-terjesztő ösztönük és a kommunista világ stabilitásának fenntartása között. Kétségtelen, hogy az 1956-os magyar forradalom volt a csimborasszója ennek a kettősségnek, de semmiképpen sem volt egyedi a hidegháború időszakában.

Az elkövetkező három évtized folyamán a nyugati vezetők többször is legitimálták a szovjet megszállás alatt lévő rendszereket. A Nyugat de facto elismerte Németország kettéosztását 1949-ben; úgyszintén a berlini falat, valamint Csehszlovákia 1968-as megszállását. Az 1970-es években a nyugati bankok több közép-európai államnak kölcsönöztek nagy összegeket, melyeket azok arra használtak fel, hogy elégedetlen polgáraik körében javítsák a közhangulatot. A fegyverzet-korlátozási tárgyalások de facto elfogadták a szovjet csapatok jelenlétét Kelet-Európában. Minden vonalon normális diplomáciai viszonyt tartottak fenn a Szovjetunióval.

Ugyanakkor azonban a Nyugat, úgy tűnt, mégis megkérdőjelezi a szovjet uralom törvényességét. Jónéhány szervezett mozgalom - a Charta 77 Csehszlovákiában, a Szolidaritás Lengyelországban, Magyarországon és Kelet-Németországban a különböző vallásos csoportok - Nyugatról kapott erkölcsi és anyagi támogatást, részben privát alapítványoktól, részben pedig közvetve magától az amerikai kormánytól. Az 1980-as évek elejére ez a támogatás felerősödött: mind Jimmy Carter, mind Ronald Reagan nyíltan támogatták az emberi jogok ügyét a Szovjetunióban és a csatlós államokban, és először fordult elő, hogy az emberi jogok kérdését az amerikai külpolitika középpontjába helyezték.

Mégis, még az 1980-as évek is ellentmondásosak voltak e tekintetben. Hiába is beszélt az amerikai elnök az emberi jogokról, hiába is hozott a Kongresszus határozatokat a Szovjetunióból való kivándorlásokkal kapcsolatban, az amerikai külügyminisztérium egy része soha sem szűnt meg bosszankodni ezek miatt az „idealista bohóckodások” miatt. Úgy tűnik, hogy ez az állandó kettősség a nyugati retorika és a Nyugat magatartása között, ezek az ellentmondások feleslegesen elnyújtották a hidegháború idejét, ahogyan a magyar forradalom drámáját, tragikus végkifejletét is késleltették, szaporítva az áldozatok számát.

Nem sok változás történt azóta. Az Egyesült Államok elnöke újból nyíltan beszél az emberi jogokról és a demokrácia előmozdításáról a Közel-Keleten és a világ más részein. Mindehhez szeretném hozzáfűzni - úgy tudom, Mr. Bush megítélése Európában igen vegyes -, hogy ő teljesen őszinte: tanácsadóival együtt gyakran hozza fel a kelet-európai demokráta mozgalmakat példaképpül arra, amit a Közel-Keleten szeretne látni. Az elnököt ugyanolyan őszintén támogatja a Kongresszus több tagja, akik az egyiptomi és iráni demokratikus ellenzéki vezetőkkel tartják a kapcsolatot.

Az emberi jogok érdekképviselete ma már intézményesítve van: az amerikai külügyminisztériumban számos részleg a demokrácia előmozdításával, a reformokkal kapcsolatos jogi tanácsadással, vagy a választási megfigyelő rendszerrel foglalkozik. Továbbá számos, hasonló feladatokra specializálódott privát szervezet alakult világszerte, amely amerikai állami támogatással működik.

Ugyanakkor az amerikai politikai nómenklatúra más csoportjai nyíltan amellet érvelnek, hogy ezeknek a rendszereknek a stabilitását fenn kell tartani. Ennek az álláspontnak különféle okai vannak, és sok közülük logikus is. Egyiptom és Szíria esetében például egyesek attól tartanak, hogy a diktatúra összeomlása káoszhoz vezetne, vagy előmozdítaná a fundamentalista iszlám továbbterjedését. Szaúd-Arábia esetében sokan attól tartanak, hogy egy rendszerváltozás a világ olajellátását veszélyeztetné. Oroszország amerikai és európai barátai nem szívesen kritizálják az orosz kormányt,

pedig ott egy új, tekintélyelvű politikai rendszer alakult ki, melyben a demokrácia főként szimbolikus jellegű. Elmarad a bíráló mégis, talán azért, mert még szükség lehet orosz segítségre a terrorizmus elleni harcban, vagy azért, mert az orosz gázvezetékek túl fontosak, vagy egyszerűen azért, mert van elég más probléma a világon.

Bár mindez érthető, a lényegen nem változtat, miszerint az Egyesült Államokból sugárzott üzenet, akár 1956-ban, most is zavaros. Néha úgy tűnik, hogy támogatjuk a demokratikus változást. Máskor, különösen, ha gazdasági érdekeink látszólag úgy kívánják, akkor nem. És mint 1956-ban, ez a konfúzus közlés veszélyesebb lehet, mint gondolnánk. Ha másért nem, akkor azért, mert a képmutatás látszatát kelti, és ezáltal gyengíti az Egyesült Államok potenciális befolyását a tekintélyelvű és totalitárius társadalmakban. Amikor nemrég a szabad világ vezetői megegyeztek abban, hogy az évenkénti G-8 találkozójukat Szentpéterváron tartják meg, valójában azt üzenték a világnak, hogy Oroszország antidemokratikus politikája nem zavarja őket. Amikor olyan ismert amerikai cégek, mint pl. a Microsoft vagy a Yahoo megvédik az elhatározásukat, hogy olyan szoftvert adjanak el, ami elősegíti Kínában az internet-cenzúrát, akkor ők is valójában azt jelentik ki, hogy semmi közük sincs Kína autoriter politikájához. Ez minden olyan nyugati kampányt legyengít, amely a kínai koncentrációs táborok ellen szólal fel.

A legrosszabb forgatókönyv szerint kitörhet egy újabb 1956 - egy újabb népi forradalom -, amely Amerikától semmiféle diplomáciai vagy praktikus támogatást nem kap. Ha Szaúd-Arábia területén kirobbanna egy forradalom, az amerikai reakció ma is zavaros és ellentmondásos lenne. Egyesek az amerikai adminisztrációban azonnal a kiűzött királyi családot támogatnák, mások örömmel üdvözölnék az „új demokratákat”, és a pénz meg a figyelem mindkét oldal felé özönlene. Könnyű elképzelni szaúdi emigránsok által vezetett és amerikai támogatással működő arab nyelvű rádióállomásokat, amelyek buzdító adásokat sugároznának a felkelők számára, mint ahogy az 1956-ban történt. Ugyanilyen könnyű elképzelni, hogy a Fehér Ház a régi rendszert támogatva, hol hímezne-hámozna, hol pedig - úgy mint 1956-ban - kétértelmű kijelentéseket tenne.

Világos, hogy egy ilyen politika felmérgettené az arab világ többi részét, ellehetetlenítené az amerikai-szaúdi viszonyt, bárhogy dőlné is el a forradalom. S valószínűleg az egész világon beláthatatlan módon sértené az Egyesült Államok érdekeit. Önöknek mindez nagyon is ismerősnek tűnhet. Egyszóval, ami ötven évvel ezelőtt Magyarországon történt, annak a leckéit Amerika a mai napig nem tanulta meg.

Fordította: Ami Major